

AWLV-Nieuwsbrief – april 2015

Redactie: Joanneke Hees en Robert Hirschel

nummer 38

Van de redactie

In deze editie van de A WL V-Nieuwsbrief staan weer heel wat activiteiten aangekondigd voor de komende tijd. Niet in het minst natuurlijk de festiviteiten rondom het 30-jarig bestaan van de A WL V! Er komt een leden-excursie naar de tentoonstelling over Romeinse bronzen beelden in Nijmegen aan en in oktober vieren we ons jubileum in bredere kring met een lezingenmiddag in Museum Swaensteyn. En, hoewel strikt genomen geen jubileum-activiteit (want volgend jaar), wel een heel spannend vooruitzicht: er worden plannen gemaakt voor een reis naar de Muur van Hadrianus in Engeland! Kijk snel op pagina 5 voor meer informatie. Titia Kiers brengt ons alvast in de stemming met een stukje over Corbridge.

Maar eerst nog even een serieuzer punt: de Algemene Ledenvergadering staat voor de deur, waarbij onder andere het beleidsplan met onze plannen voor de komende jaren gepresenteerd zal worden.

Tevens in deze nieuwsbrief: een lezing over de opgraving Rotterdamsebaan, Martin van Rijn en RAAP deden samen met schoolkinderen onderzoek naar het Kanaal van Corbulo, twee pijpenkoppen in spiegelbeeld van molen De Salamander en, zeker niet onbelangrijk, Wim van Horssen publiceerde een rapport over een onderzoek van de A WL V aan de Leidsekade in Leidschendam.

Joanneke Hees

Algemene Ledenvergadering

Op woensdag 13 mei wordt de Algemene Ledenvergadering van de A WL V gehouden. De uitnodiging hiervoor vindt u dezer dagen in de brievenbus. De vergadering vindt plaats in de werkruimte aan de Van Naeltwijckstraat 9A te Voorburg en begint om 20.00 uur (welkom vanaf 19.45 uur). Punten die aan de orde zullen komen, zijn onder andere de wijziging van de statuten en de presentatie van het beleidsplan, belangrijke onderwerpen dus!

Na afloop van de vergadering zal Claudia Vandepoel ons meenemen naar de Muur van Hadrianus.

Robert Hirschel en Joanneke Hees

Lezing opgraving Rotterdamsebaan

Dinsdag 19 mei geeft projectleider Peter Stokkel een lezing over de opgraving Rotterdamsebaan voor de A WN afdeling Den Haag e.o. De lezing wordt gehouden in de werkruimte van de A WL V, Van Naeltwijckstraat 9a in Voorburg, en begint om 20.00 uur. Eind vorig jaar kreeg een aantal leden van de A WL V een rondleiding over het terrein van de opgraving op het toekomstige tracé van de Rotterdamsebaan, globaal gelegen naast en achter het familiepark Drievliet. Wat is er in de afgelopen maanden allemaal bij deze opgraving te voorschijn gekomen?

De Romeinse zilverschat van de opgraving Rotterdamsebaan (foto: gemeente Den Haag).

Natuurlijk is er de zilverschat, een vondst die de landelijke pers heeft gehaald en die tot 18 april 2015 in het Haags Historisch Museum tentoongesteld werd. Het betreft een Romeins aardewerken kruikje met 107 munten, een fibula, een aantal glazen kralen en drie paar zilveren armbanden. De schat is als één grote klomp metaal gevonden. De oudste munt is geslagen toen keizer Nero regeerde, ergens tussen de jaren 54 en 68 na Christus. De jongste munten dateren van ongeveer een eeuw later en zijn geslagen tijdens de regering van keizer Marcus Aurelius. Dit is de grootste Romeinse muntvondst die ooit in het (tegenwoordige) Haagse is gevonden. Het is een raadsel waarom deze munten bij elkaar zijn begraven. Ook in de Romeinse tijd was de waarde aanzienlijk. De vondst is niet alleen bijzonder omdat het om zo veel munten gaat, maar ook omdat het zilvergeld betreft, terwijl in die tijd

kopergeld gebruikelijk was. Bovendien is het volgens de archeologen van de gemeente Den Haag opmerkelijk dat er ter plekke veel geld aanwezig was en ongebruikelijk dat er zo veel zilveren munten op het oude Romeinse platteland worden gevonden. Het is wel duidelijk dat er in de Romeinse tijd een grote boerennederzetting op de vindplaats heeft gelegen. Er zijn namelijk veel sporen van boerderijen gevonden.

Kort geleden is het project beëindigd. Laatstelijk is er gegraven in een gebiedje naast de parkeerplaats van Drievliet. Er zijn daar verschillende waterputten gevonden, waarvan er twee zijn vervaardigd door tonnen op elkaar te stapelen.

Waterput tijdens de opgraving Rotterdamsebaan (foto: gemeente Den Haag).

In de periode 1995 tot 2001 heeft de gemeente Rijswijk hier al diverse onderzoeken gedaan en onder meer een brede gracht met veel middeleeuws materiaal gevonden. Helaas, hiervan is nog geen publicatie verschenen.

Ook nu is de brede gracht weer aangetroffen, soms wel 10 meter breed. Een dergelijke gracht is uitzonderlijk en wijst op de bijzondere status die de locatie in de Late Middeleeuwen (12^e-15^e eeuw) had. Zo'n brede gracht gaat ten koste van veel landbouwgrond en zorgt dus voor minder opbrengsten; blijkbaar konden de bewoners zich dit financieel veroorloven. In de gracht zijn veel kloostermoppen aangetroffen. Dit wijst op een stenen huis dat binnen de omgrachting heeft gestaan, en dat in een tijd dat de meeste huizen nog van

hout werden gebouwd. Het zal vermoedelijk de woning zijn geweest van personen die behoorden tot de lagere adel. Er is bijvoorbeeld een geslepen halfedelsteen gevonden die onderdeel is geweest van een ring. De hoeveelheid vondsten uit de gracht is immens en kan door nauwkeurig onderzoek een goede indruk geven over het gebruik, de datering en de contouren van deze gracht en daarmee van het laatmiddeleeuwse gebruik van het land.

Kortom, het beantwoorden van de vraag wat er is gevonden, biedt meer dan voldoende stof voor een zeer interessante lezing door Peter Stokkel, de projectleider van de opgraving. Een lezing om naar uit te zien!

Ronald Zalmé

Jubileumexcursie naar Nijmegen

30 JAAR AWLV! Dat gaan we vieren!

Op vrijdag 29 mei organiseren we een ledenexcursie naar Nijmegen.

Programma:

9:00 Vertrek vanaf Station Voorburg (eigen vervoer).

10:30 Aankomst Nijmegen Museum het Valkhof, daar parkeren.

10:45 Start (deel van) stadswandeling 'Tijdpad'

(http://www2.nijmegen.nl/content/82599/romeinse_wandelingen_in_nijmegen).

12:15 Terugkomst bij Museum Het Valkhof.

12:30 Romeinse lunch.

13:30 Particuliere rondleiding expositie 'Van hun voetstuk'.

14:30 Einde – terug naar Voorburg.

NB. Toegang Museum Het Valkhof en Romeinse lunch (€ 15,-) op eigen kosten. De toegang van het museum is gratis met Museumkaart, anders € 6,- met groepskorting. Leden kunnen zich opgeven door een email te sturen naar jimvian.gast@gmail.com.

Vian Gast

Symposium 'Van hun voetstuk - Romeinse beelden opnieuw ontdekt'

Op vrijdag 24 april waren Joanneke Hees en Vian Gast in Museum Het Valkhof te Nijmegen om daar het symposium bij te wonen over Romeinse bronzen aan de Limes. Hier werd verteld hoe nieuw onderzoek heeft uitgewezen dat er ook in het noorden van het Romeinse Rijk vele honderden bronzen beelden hebben gestaan. Tot nu toe was hierover weinig bekend.

In de afgelopen decennia zijn langs de Limes duizenden fragmenten gevonden van Romeinse bronzen beelden. Deze zijn nooit goed onderzocht, omdat het meestal maar kleine, onherkenbare fragmenten betrof en soms een vinger, hand of neus. Slechts zelden werd er meer gevonden dan dat. In 2010 ging het onderzoeksproject 'Grossbronzen am Limes' van start. Meer dan 5000 bronsresten werden nauwkeurig onderzocht op vorm, uiterlijk en technische en chemische samenstelling. De resultaten waren verbluffend. In de meeste legerplaatsen en nederzettingen hadden aanzienlijk meer beelden gestaan dan was aangenomen. En niet alleen keizersbeelden, maar ook godenbeelden, vrouwen van keizers en naakte atleten.

De bijbehorende expositie 'Van hun voetstuk' is prachtig vormgegeven en laat duidelijk zien hoe het onderzoek in zijn werk is gegaan. De mooiste en belangrijkste stukken brons zijn tentoongesteld en geven aan hoe bronzen beelden ook langs de Limes een belangrijk onderdeel waren van het leven.

Vian Gast

Jubileummiddag 10 oktober

Het 30-jarig jubileum van de AWLV vieren we niet alleen met een ledenexcursie, maar we willen dit heugelijke feit natuurlijk ook delen met een breder publiek. Daarom organiseert de werkgroep op zaterdag 10 oktober een lezingenmiddag rondom het thema Forum Hadriani, waarbij ook de geschiedenis van de AWLV aan bod komt en de betrokkenheid van de werkgroep bij Romeins Voorburg.

Toepasselijke locatie van de lezingenmiddag zal Museum Swaensteyn zijn. De jubileumcommissie, bestaande uit Vian Gast en Halinka Berlage, is momenteel druk doende om een boeiende invulling te geven aan het programma. Nadere informatie volgt, maar schrijf de datum alvast in uw agenda!

Joanneke Hees

Kanaal van Corbulo

Archeologisch adviesbureau RAAP te Leiden heeft in februari 2015 van de provincie Zuid-Holland subsidie ontvangen om de ligging van het Romeinse Kanaal van Corbulo beter in beeld te krijgen. Er zijn namelijk vermoedens dat de aangenomen ligging van het kanaal niet correct is. Enkele jaren geleden werd ter plaatse van het Damplein een stuk van een waterloop opgegraven, waarvan werd aangenomen dat dat het Kanaal van Corbulo betrof. Het kanaal zou dan ergens bij de Sluisjes de Vliet kruisen. Daarover zijn nu grote twijfels.

Van 4 t/m 10 februari 2015 is door middel van grondboringen het tracé van het Romeinse Kanaal van Corbulo onderzocht. Dit onderzoek ging op 4 februari van start met een officieel moment dat werd bijgewoond door de wethouder, de gedeputeerde en een groot aantal schoolkinderen.

Kinderen en buurtbewoners helpen RAAP met het booronderzoek (foto: Michel Groen).

Martin van Rijn (AWLV) en Iris Biels van RAAP hebben aan groep 5 t/m 7 van basisschool De Zonnewijzer wat verteld over de Romeinen en hoe men door middel van grondboringen sporen uit de Romeinse tijd kan ontdekken. Voorwerpen uit de Romeinse tijd vonden de leerlingen zeer interessant, vooral een bot van een rund vonden ze apart.

Na ca. 30 minuten gingen we met de kinderen naar de achter de school gelegen wijk Rietvink, waar de kinderen in groepen van vijf onder begeleiding van RAAP of de AWLV met een grondboor en een guts konden onderzoeken waar het Kanaal van Corbulo lag. De uitkomende grond werd beoordeeld en bekeken werd of er wellicht archeologische indicatoren in zaten. Aan de hand van de boorkernen is verteld hoe de bodemopbouw eruit ziet en dat de aangetroffen kleilaag dus de vulling van het

kanaal is. Van de door de kinderen gemaakte grondboringen zijn boorstaten gemaakt, zodat RAAP ze weer kan gebruiken voor nader onderzoek. Na ca. 1 uur buiten te hebben gewerkt kregen de meeste kinderen honger (en ook koude voeten) en gingen ze weer terug naar school voor de lunchpauze.

RAAP heeft de volgende dagen diverse grondboringen verricht. Uit deze boringen is gebleken dat het kanaal op de oostelijke grens met de strandwal ligt en vanaf de Rietvink richting het Billitonterrein aan het Oosteinde gaat.

Eind maart 2015 heeft RAAP een proefsleuf gegraven in Voorschoten, waarbij het Kanaal van Corbulo met nog restanten van een beschoeiing zijn aangetroffen. In de volgende nieuwsbrief komt hierover een uitgebreid verhaal. Zie ook de website van RAAP voor meer informatie over het Corbulo-onderzoek:

www.raap.nl.

Martin van Rijn

Rapport Leidsekade

Begin februari overhandigde Wim van Horssen officieel het eerste exemplaar van het door hem geschreven rapport over het onderzoek aan de Leidsekade in Leidschendam aan onze voorzitter, Kees van der Brugge.

Hoe lang wordt het terrein op de hoek van de Leidsekade en de Starrevaart in Leidschendam al gebruikt? Die vraag stelden de archeologen zich toen dat terrein in 2007 bouwrijp werd gemaakt. Op een kaart uit 1712 staat daar nog geen bebouwing aangegeven, maar op een kaart uit 1819 wel.

Om daar meer over te weten te komen heeft de AWLV op 18 september 2007 op het terrein een kort archeologisch onderzoek uitgevoerd, waarvan de resultaten nu zijn gepubliceerd.

Omdat de grond verontreinigd was, waren de mogelijkheden voor onderzoek heel beperkt. Toch is er een aantal aardige vondsten gedaan, waaronder fragmenten van gebruiksaardewerk, pijpenkoppen en een pijpensteel met propaganda voor het Oranje-huis, en metalen voorwerpen, waarvan een messing steekpassertje, een fragment van een koperen schachtje en het houdertje van een zegelstempel de meest opmerkelijke zijn.

Het onderzoek bevestigt, wat ook al uit de oude kaarten was gebleken, dat het terrein niet eerder dan in het eerste kwart van de 18^e eeuw in gebruik is genomen. Het gevonden materiaal kan afkomstig zijn van de gebruikers, maar kan

daar ook zijn terecht gekomen bij de ophoging van het terrein met van elders aangevoerde grond.

Het rapport 'Verslag van een archeologisch onderzoek op het terrein Leidsekade 39 in Leidschendam' is te downloaden op de website van de AWLV, www.awlv.nl.

Wim van Horssen en Joanneke Hees

Een messing steekpassertje van 63 mm lang uit de 17^e of 18^e eeuw, dat is gevonden op het terrein aan de Leidsekade. Dergelijke passers werden gebruikt voor het meten van afstanden. In de scheepvaart waren ze in gebruik als kaartpassers (foto: Joanneke Hees).

Een misstap van een pijpenmaker?

In Leidschendam, op de locatie van molen De Salamander, is een grote hoeveelheid kleipijpen gevonden. De resultaten worden beschreven in een gedetailleerd rapport. Er zijn twee zogenaamde trechterkoppen die opvallen door een bijzondere reliëfdecoratie.

De voorstelling heeft aan de rechterkant de heraldische leeuw in de tuin en aan de linkerkant een molen. Op beide pijpenkoppen zijn onderaan de kop de initialen te lezen: "IOH".

Op de site www.claypipes.nl vindt men een vergelijkbare kop met IOH, dat staat voor Jan Ophuijzen. Hij zou gewerkt hebben van 1730-1760 in Gorinchem.

1. Heraldische leeuw in de tuin (foto: Joanneke Hees).

2. Molen (foto: Joanneke Hees).

3. Heraldische leeuw in de tuin (foto: Joanneke Hees).

4. Molen (foto: Joanneke Hees).

Op de ene pijpenkop kijkt de leeuw naar rechts, terwijl op de andere pijpenkop de leeuw naar links kijkt. Met het doorzoeken van de site is op alle gevonden afbeeldingen de kop van de leeuw gericht naar **links**.

Daarnaast zijn er andere kleinere afwijkingen gevonden bij onder andere:

- De sierrand van lauwertakken;
- de parelkroon is iets verschillend;
- in de “tuin” is in het midden een soort hek herkenbaar met een dwarslijn.

Op de pijpenkop op foto's 1 en 2 kijkt de leeuw naar rechts. Op de pijpenkop op foto's 3 en 4 kijkt de leeuw naar links. Welke van de

twee is ouder? Is Jan Ophuijzen een andere mal gaan gebruiken en heeft hij zich hierbij vergist? Of moeten we hier denken aan een falsificatie? Falsificaties komen in de 18e eeuw namelijk regelmatig voor. Hiervoor is nader onderzoek nodig.

Ton Gribnau en Ronald Zalmé

Reis naar de Muur van Hadrianus

De Limes, de grens van het Romeinse Rijk, staat in Nederland momenteel volop in de belangstelling. Reden genoeg om eens te gaan kijken hoe die grens er bij onze burens uitziet!

Momenteel zijn Halinka Berlage en Claudia Vandepoel bezig met plannen om een AWLV-reis te organiseren naar de Muur van Hadrianus in Engeland. Tussen Newcastle en Carlisle liggen in een glooiend landschap tal van fraaie Romeinse archeologische sites die het bezoeken meer dan waard zijn. Een van de hoogtepunten is het beroemde castellum van Vindolanda, waar de houten plankjes met Romeinse brieven zijn gevonden.

Het idee is vooralsnog om ergens in mei 2016 (NIET in de meivakantie) een week naar Engeland te gaan en te overnachten in een grote bed & breakfast. Met een busje kunnen we met de groep de archeologische sites bezoeken. Het wordt een reis met veel wandelen en hoogteverschillen, dus deelnemers moeten wel een goede conditie hebben.

We zijn nu bezig met een eerste inventarisatie van het aantal potentiële deelnemers. Dus spreekt het idee je aan? Meld je dan aan bij ondergetekende, via joanneke.hees@gmail.com. Let op, het aantal plaatsen is beperkt!

Joanneke Hees

De Muur van Hadrianus ligt in een prachtig glooiend landschap (foto: Claudia Vandepoel).

Excursie naar Hadrians Wall

Naar aanleiding van de geplande reis naar de Muur van Hadrianus (zie hierboven), lijkt het een goed idee in de lange aanlooptijd tot de excursie regelmatig in onze nieuwsbrief het licht te laten schijnen op verschillende plekken bij de Muur die zeker een bezoek waard zijn.

Stop 1: Corbridge

Bij Corbridge ligt een interessante Romeinse site, die Corstopitum of ook wel Coria genoemd wordt. Als startplaats is het geschikt, omdat de geschiedenis ervan teruggaat tot lang voordat de Muur van Hadrianus gebouwd werd. De overblijfselen, die nu in het veld te zien zijn, dateren weliswaar uit de tijd toen de muur al weer op zijn retour was, maar de locatie getuigt van de eerste Romeinse veroveringstochten.

Luchtfoto van Corbridge.

De Romeinen vielen Britannia al binnen in 43 na Chr., maar het duurde tot de tweede helft van de 1e eeuw voor zij ook vaste voet kregen in het noorden. Bij hun campagnes stichtten zij overal forten en legden zij wegen aan waarlangs hun legereenheden konden oprukken.

Het oudste Corstopitum was één van die forten. Het werd gesticht ca 80 na Chr. op een strategisch goed gekozen plek: midden op een kruispunt van twee belangrijke wegen: de hoofdroute naar het noorden, later Derestreet geheten, en de oost-west verbinding met de naam Stanegate. Het fort had zoals gebruikelijk in die tijd aarden wallen waarop houten palissades. Ook de gebouwen binnen de omwalling waren nog van hout.

Vanaf 122, na het bezoek van Hadrianus, werd de Muur aangelegd, op een kilometer of vier noordelijk van Corstopitum. Het fort was dus niet direct verbonden met de Muur en het is

zelfs enige tijd verlaten geweest, maar toen onder Antoninus Pius de Romeinse legioenen Schotland weer in trokken, werd Corstopitum door zijn strategische ligging opnieuw belangrijk. Het kreeg vooral een taak als ravitailleringspunt aan de marsroute naar het noorden. Het fort werd volledig gerenoveerd, nu in steen.

Enkele bijzondere overblijfselen

A. Bij het betreden van de site vallen meteen de resten op van twee langwerpige gebouwen. Zij zijn geheel van steen opgetrokken, ook de vloeren en de daken. Het waren graanpakhuisen. De toegangen, met laadplatform, lagen aan de Stanegate. Door gaten onderin de muren kon lucht circuleren zodat het graan niet ging rotten.

Graanpakhuis in Corbridge.

- B. Vlak naast de pakhuisen bevinden zich de overblijfselen van een grote fontein. Het eigenlijke bronhuis had de vorm van een gedecoreerde schrijn. Uit een inscriptie bleek dat het XXste legioen verantwoordelijk was voor de bouw. Voor de fontein lag een langwerpig bekken van waaruit het water verder stroomde naar andere tappunten in het fort en ten slotte naar de rivier.
- C. Daarnaast liggen de fundamenteën van een heel groot pakhuis. Het is nooit afgebouwd, maar de maat is uniek in Britannia. Het is een vierkant complex met een reeks eenvoudige ruimten om een centrale binnenplaats. Het was toegankelijk vanaf de Stanegate. Aan de noordzijde bevinden zich aanzetten voor een grotere hal, misschien een basilica, maar tot verdere bouw is het nooit gekomen.
- D. Ten zuiden van de Stanegate zijn twee militaire complexen gelegen, aan weerszijden van een weg in zuidelijke richting.

Ze worden omringd door muren van 1,5 m dikte. Omstreeks het jaar 300 na Chr. werden ze met elkaar verbonden door een poortgebouw. In elk van beide complexen stond een militair hoofdgebouw en een reeks van ateliers voor vervaardiging en reparaties van wapentuig en allerhande andere zaken die voor de legers van belang waren. De vele objecten die bij opgravingen hier naar boven kwamen, maken dit deel van de site wel bijzonder interessant.

- E. Buiten het fort, waar uitgebreide burgerbebouwing ontstaan was, zijn ook belangrijke ontdekkingen gedaan. Zo werd onder de vloer van een huis een bronzen kan met 160 goudstukken opgegraven (jaren 64 tot 130) en ergens anders een schat van 48 gouden munten (laatste helft 4e eeuw).

De vondst echter die bij het tegenwoordige publiek het hoogst genoteerd staat, is de Corbridge Lion, een wat ruw uitgevoerd beeld van een leeuw die een prooi wil verslinden. Waarschijnlijk stond hij eerst op een grafmonument, maar is hij later verhuisd naar één van de rijkere huizen en omgebouwd tot waterspuwer. Hij werd gevonden in 1907, toen de bekende archeoloog Leonard Woolley de leiding had bij de opgravingen van Corstopitum.

Woolley ging in de jaren dertig van de vorige eeuw graven in Mesopotamië en verklaarde daar sporen van de Zondvloed ontdekt te hebben, maar dat is een ander verhaal.

Titia Kiers

De Corbridge Lion.

Rectificatie Arentsburghlaan

In de vorige AWLV-Nieuwsbrief, nr. 37, stond een artikeltje over een waarneming aan de Arentsburghlaan. Per abuis is het verkeerde huisnummer vermeld: dit moet niet 10 zijn, maar Arentsburghlaan 14.

Website: www.awlv.nl

Voorzitter AWLV: Kees van der Brugge
Oostvlietweg 12 B, 2266 BL Leidschendam
070-3272859

Email: cavanderbrugge@casema.nl

Secretariaat: mr Robert Hirschel
Rodelaan 155, 2272 SB Voorburg
070-3862998

Email: hirschelrobert@gmail.com

Werkruimte: Van Naeltwijkstraat 9a,
2274 NV Voorburg
Werkavonden woensdag vanaf 20.00 uur.

Emailadres van de redactie:

joanneke.hees@gmail.com